№ 45 Մարտի 19 (31) 1880 Մարտի 19 (31) № 45

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 բուբլի կէս տարվանը 6 բուբլի
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Մշակ"

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամէն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Բաղդաւոր հետևանք։—Ներքին տեսութիւն։ Նամակ Մեծ-Դարաքլիսից։ Նկարներ։ լուրեր։—Արտաքին տեսութիւն։ Գերմանիա։ Ֆ. Մարտիրոս Աէմէրճի։—«Մշակի» հեռագիրներ։—Յայտարարութիւններ։ — Բանասիրական։ խնդիր։

ԲԱՂԴԱՒՈՐ ՀԵՏԵՒԱՆՔ

—

Ընթերցողներին յայտնի է որքան աջող եղաւ յօգուտ Վանի սովատանջների մեր ձեռքով բսկած հանգանակութիւնը։ Մի ամսվայ մէջ մենք կարողացանք հաւաքել յօգուտ թիւրքաց Հայաստանի սովատանջների 16,000 բուբլ։ Ռուսաստանի բոլոր հայաբնակ տեղերից մեր հրաւէրը օգնել Վանի մեր եղբայրներին ջերմ արձագանք գտաւ և բոլոր հայերը շտապեցին իրանց լումաները գցել ազգային գանձանակի մէջ։

Բայց այդ նիւթական աջողութիւնը միակ բաղդաւոր հետեւանք չէր մեր արած հրաւէրի. կայ և մի ուրիշ բարոյական հետեւանք, որ նշմարելի եղաւ մեր ռուսաստանցի հայերի ազգային կեանքի մէջ։

«Մշակի» ինն տարվայ ընթացքում յայտնած դաղափարները ներկայ ճգնաժամի մէջ ընդունելութիւն են գտնում, մեր թերթի ցանած սերմը ընկաւ պտղաբեր հողի վրա։

Ինն տարի շարունակ մենք ամեն ջանք էինք անում ապացուցանելու, որ հայոց ազգը բաղկացած չէ միայն հայ-լուսաւորչականներից, այլ հայ-բողոքականները և հայ-կաթոլիկները նոյնպէս մեր ընտանիքի հարազատ անդամներ են։

Եւ ահա ազգի այդ ծանր ճգնաժամի ժամանակ մեր աւետարանական և կաթոլիկ եղբայրները ուզեցին ապացուցանել որ իրանք էլ բաժանում են մեր այսքան տարվայ ընթացքում յայտնած մտքերը, որ իրանք էլ, չը նայելով, որ ուրիշ դաւանութեան են պատկանում, իրանց համարում են ամբողջ ազգի հարազատ անդամներ։

Հայերի մի մասի սովը, հայերի մի մասի թշուառութիւնը միացրեց ամբողջ հայերին մի ազգային մարմնի մէջ, ստիպեց բոլոր հայերի սրտերը, ընդհանուր դգացմունքով ոգևորված, բաբախել ինչպէս մի սիրտ...

Բաւական չէ որ աւետարանական և կաթոլիկ հայերը իրանց կարողութեան չափ սկսեցին մասնակցել ընդհանուր հանգանակութեան մէջ, բայց նրանք այդ ծանր ճգնաժամի ժամանակ հրապարակապէս հանդէս դուրս եկան լրագրութեան մէջ, իրանց ձայնը սովի խնդրի առիթով բարձրացնելով տպագրական խօսքի միջոցով։

«Մշակի» վերջին մի քանի համարները թերթելով, դուք կը տեսնէք որ առաջնորդող յօդուածը, օրինակ, գրված է մի աւետարանական հայի ձեռքով, թղթակցութիւնը հայ-կաթոլիկի ձեռքով, և այլն....

Ահա ազգային թշուառ ճգնաժամանաւոր երբ այնպիսի խորհրդաւոր պայմանների մէջ էր պահել և մեծացրել նրան, թոմաս էֆէնդու ընտրութեան մէջ նա ունէր մի ուրիշ գործնական նպատակ ևս։ Ինքը որպէս տանուտէր, անդադար յարաբերութիւններ ունենալով տեղային կառավարութեան հետ, էֆէնդին կարող էր շատ դժուարութիւնների մէջ օգնել նրան։ Իսկ այժմ նրա յոյսերը միանգամայն ոչնչացան...։

Այդ բոլորի հետ, եթէ նրան յայտնի լինէր, թէ ինչ վիճակ է սպառնում իր սիրելի Լալային քուրդ Ֆաթթահ-բէկի կողմից, այն ժամանակ գուցէ գերադասելի միայն կարող կը լինէր վերջ դնել խեղճ ծերունու ցաւերին։ Բայց որդիները դեռ նրան ոչինչ չէին յայտնել։ Այդ գաղտնի կսկիծը ցեցի նման ուտում և մաշում էր նրա որդիների, մանաւանդ Հայրապետի և Ապօի սրտերը միայն, որոնք, իրանց եղբայրների հետ ունեցած անյաջող խորհուրդից յետոյ, չը գիտէին, թէ ինչ պէտք էր անել իրանց քրոջը կորուստից ազատ պահելու համար։ Ինչ կը լինէր խեղճ Լալայի վիճակը, երբ քուրդ բէկը կը յափշտակէր, կը տանէր նրան հօր տնից. կարող էր նա մահմետականի կին լինել, թէ իր քոյր Սոնայի նման իր կեանքի դառնութիւնները կը վերջացնէր անձնասպանութեամբ...։

Այդ բոլոր մտատանջութիւնները, այդ բոլոր տխուր թախիծները Լալայի համար էին, բայց նա միայն էր, որ այն ժամանակ իրան ուրախ էր ըզգում և իրան բախտաւոր էր համարում։ Իր սիրած աղամարդի ձեռքից խորհրդաւոր արկղիկը ընդունելուց յետոյ, այժմ, կարծես, նրա այրական հագուստը այրում լինէր նրա մարմինը։ Նա աղջիկ էր, ցանկանում էր աղջկայ նման հագնվել, ցանկանում էր կին լինել...։ Նա դեռ զգում էր իր շրթունքի վրա Վարդանի ջերմ համբոյրները, և նրա ականջներին դեռ զարկում էին երիտասարդի քաղցր խօսքերը։ Բայց սկսեալ այն րոպէից, երբ նա իր աչքով տեսաւ Վարդանի յաղթութիւնը էֆէնդու դէմ, մի մարդու դէմ, որի առջև դողում էր ամբողջ գաւառը,—Վարդանի նշանակութիւնը աւելի բարձրացաւ օրիորդի աչքում։ Չը գիտեմ ինչու կնիկները սիրում են ազամարդի մէջ տեսնել մեծութիւն, դերադանցութիւն և զօրութեան անհամեմատ առաւելութիւն։ Նրանք հիանում են, երբ տղամարդի մէջ նկատում են մի յատկութիւն, որ բարձր էր կանացի ուժից։ Վարդանը պաշտելի դարձաւ Լալային, երբ իր զօրութեան ներքոյ ճնշեց, ոչնչացրեց հպարտ կապալառուին, որին Լալան բոլոր սրտով ատում էր։ Լալային չատ անգամ պատահել էր համբերել այդ անամօթի լրբութիւններին, և ամեն անգամ, երբ նա իր հօր տունն էր գալիս, նա միշտ աշխատում էր փախչել և թագնվել նրանից, բայց հայրը դարձեալ կանչել էր տալիս նրան, որ էֆէնդու համար չիբուխ պատրաստէ, որովհետև նրա ձեռքով պատրաստված չիբուխը համով էր լինում...։

Լալան օդայի մէջ տեսած և լսած բոլոր բաները պատմեց իր երէց եղբօրը՝ Հայրապետին, թէ որպէս վարվեցաւ Վարդանը էֆէնդու հետ։

—Շատ լաւ է արել, պատասխանեց Հայրապետը, պէտք է սատկացնէր այն գարշելին, սովորել է խեղճ գիւղացիներին տանջել, կարծում է, թէ ամեն մարդ նրանց նման կը լինի։

Լալան պատրաստվում էր իր եղբօր պարանոցին փաթաթվել և նրա առջև բաց անել իր սիրտը, բոլորը պատմել նրան, թէ ինչքը սիրում է, վաղուց սիրում էր Վարդանին, և խնդրել, որ նա այդ մասին խօսէ իր հօր հետ։ Բայց Հայրապետը չուտով տնից դուրս գնաց, կարծես, մի շատ հարկաւոր գործ դրսում սպասում էր նրան։

Նրա կինը՝ Սառան այսօր պէտք է տեսութիւն ունենար Ֆաթթահ-բէկի կնոջ՝ Խուրշիդի հետ։ Վաղ—առաւօտեան յայտնվեցաւ Ջաւոն և ասաց, թէ իր տիկինը ուխտադնացութեան պատրաստվելով պիտի գայ Ս... գիւղին մերձաւոր հին մատուռի մէջ մատաղ կտրելու, որովհետև նրա փոքրիկ որդին հաղում էր, և նշանակել է այնտեղ տեսութիւն Սառայի հետ։ Այդ մատուռը հաւասար կերպով պաշտվում էր թէ քրդերից և թէ հայերից։ Սառան չատ ուրախացաւ, երբ տեսաւ, որ Խուրշիդը կատարել է նրա ցանկութիւնը, որովհետև

ԽԵՆԹԸ

ԱՐԿԱԾՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԱՑԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

Ժ.Զ.

Փոքանքը լուսերով է գալիս, երբ կամենում է խաւարացնել մի խաղաղ ընտանիքի բարօրութիւնը։ Ամեն կողմից դժբախտութիւնը սկսել էր պաչարել Ծերունի խաչօի տունը. ամեն կողմից սպառնում էին նրան զանազան տեսակ վտանգներ։

Վարդանի կռիւը թոմաս էֆէնդու հետ ծանր տպաւորութիւն գործեց ամբողջ ընտանիքի վրա։ Ցանեցիներից ոմանք խօսում էին և ծիծաղում էին էֆէնդու երկչոտութեան վրա և գովասանում էին Վարդանին, իսկ ոմանք մեղադրում էին նրան, ասելով, որ նա խենթ է և իր լեզուն պահել չը գիտէ։ Առաւել զայրացած էին Վարդանի դէմ խաչ։ Ամենից որդիներից մի քանիսը, Օհանը և Ցակօն, Ընդհանրապէս ասում էին, թէ ինչպէս կարելի է կառավարութեան մարդուն այնպէս իայտառակել։ Կառավարութեան մարդը ոչ միայն իր պաշտօնակատարութեան ժամանակ, այլ և մասնաւոր կեանքի մէջ, նրանց կարծիքով, պաշտօնական նշանակութիւն ունէր, նրան հակառակել անկարելի էր։

Ոչ տակաւ անհնդիսատ էր և ծերունի տանուտէրը։ Նա թէև չէր մեղադրում Վարդանին, բայց ոչքան էլ իրաւացի լինէր նա, այսուամենայնիւ, նրա վարմունքը էֆէնդու վերաբերութեամբ անպատշաճ էր համարում։ Ծերունի խաչօն լաւ էր ճանաչում էֆէնդու հոգին. այդ հին չարագործը պիտի աշխատէր վնասել Վարդանին, և եթէ վնասել չը կարողանար, նրան չատ հեշտ էր իր վրէժխնդրութիւնը թափել խեղճ ծերունու տան վրա։ Կապալառուն օրինաւոր պատճառներ ունէր մատնելու տանուտէրին կառավարութեան առջև, նրա համար, որ իր տանը ընդունում էր Վարդանի նման նշանաւոր կանտրաբանդիստին։

Միւս կողմից, ծերունի խաչօն զրկվում էր մի մեծ յոյսից։ Նրա մտատանջութեանը չափ չը կար, սկսեալ այն րոպէից, երբ լսեց Վարդանի բերնից, թէ թոմաս էֆէնդին մի քանի անգամ ամուսնացած է եղել և զանազան տեղերում կնիկներ է թողել։ Այդ մարդու համար էր նշանակել նա իր Լալային, հիմա նրա բոլոր յոյսերը ոչնչացան։ Բայց ինչով և որպէս կարելի էր ստուգել, թէ Վարդանը ուղիղ էր ասում, թէև ծերունին նրան ստախօս չէր համարում, բայց ով է իմանում, կռիւի մէջ յայտնված ամեն ճշմարտութիւն կասկածաւոր է թւում։

Իսկ այդ գարշելի և անամօթ կապալառուի ինչն էր զրաւում ծերունի խաչօին, որ ցանկանում էր իր սիրելի աղջկայ բախտը կապել մի այնպիսի խարեբայի հետ։ Ծերունին գիտէր, որ նա մի անզգամ, անխիղճ և ցած հարստահարիչ է, թէ նրա համար ոչինչ սուրբ բան չը կար, թէ նա պատրաստ էր իր չահերին ամեն բան զոհել։—Այսու ամենայնիւ, ծերունին ամեն բան մոռանում էր, երբ իր առջև տեսնում էր իշխանութիւն։ Նա մի հին նախապաշարմունքով միշտ պատրաստ էր խոնարհվել մունդիրի առջև, Նրա կարծիքով, արքունի մուլիզմի, այդ փոքրիկ պաշտօնական մարդու մունդիրի մէջ ծածկվում, անյայտանում և ոչնչանում էին ամեն տեսակ անպակութիւններ։ Պաշտօնը սրբում էր կեղտերը։

Այս պատճառով ծերունի խաչօին խիստ հրապուրիչ էր ունենալ էֆէնդու նման մի փեսայ, որ բարձր էր հասարակ ամբոխից, որի առջև բոլորը խոնարհվում էին։ Ծերունին որքան էլ պարզ և արդարամիտ մարդ լինէր, բայց որպէս տանուտէր, որպէս մի ամբողջ գիւղի գլխաւորը, ունէր իր փոքրիկ փառասիրութիւնները։ Նա դժուար կը համաձայնվեր իր աղջիկը տալ մի հասարակ գիւղացու,

մանաւանդ երբ այնպիսի խորհրդաւոր պայմանների մէջ էր պահել և մեծացրել նրան։ թոմաս էֆէնդու ընտրութեան մէջ նա ունէր մի ուրիշ գործնական նպատակ ևս։ Ինքը որպէս տանուտէր, անդադար յարաբերութիւններ ունենալով տեղային կառավարութեան հետ, էֆէնդին կարող էր շատ դժուարութիւնների մէջ օգնել նրան։ Իսկ այժմ նրա յոյսերը միանգամայն ոչնչացան...։

Այդ բոլորի հետ, եթէ նրան յայտնի լինէր, թէ ինչ վիճակ է սպառնում իր սիրելի Լալային քուրդ Ֆաթթահ-բէկի կողմից, այն ժամանակ գուցէ գերադասելի միայն կարող կը լինէր վերջ դնել խեղճ ծերունու ցաւերին։ Բայց որդիները դեռ նրան ոչինչ չէին յայտնել։ Այդ գաղտնի կսկիծը ցեցի նման ուտում և մաշում էր նրա որդիների, մանաւանդ Հայրապետի և Ապօի սրտերը միայն, որոնք, իրանց եղբայրների հետ ունեցած անյաջող խորհուրդից յետոյ, չը գիտէին, թէ ինչ պէտք էր անել իրանց քրոջը կորուստից ազատ պահելու համար։ Ինչ կը լինէր խեղճ Լալայի վիճակը, երբ քուրդ բէկը կը յափշտակէր, կը տանէր նրան հօր տնից. կարող էր նա մահմետականի կին լինել, թէ իր քոյր Սոնայի նման իր կեանքի դառնութիւնները կը վերջացնէր անձնասպանութեամբ...։

Այդ բոլոր մտատանջութիւնները, այդ բոլոր տխուր թախիծները Լալայի համար էին, բայց նա միայն էր, որ այն ժամանակ իրան ուրախ էր ըզգում և իրան բախտաւոր էր համարում։ Իր սիրած աղամարդի ձեռքից խորհրդաւոր արկղիկը ընդունելուց յետոյ, այժմ, կարծես, նրա այրական հագուստը այրում լինէր նրա մարմինը։ Նա աղջիկ էր, ցանկանում էր աղջկայ նման հագնվել, ցանկանում էր կին լինել...։ Նա դեռ զգում էր իր շրթունքի վրա Վարդանի ջերմ համբոյրները, և նրա ականջներին դեռ զարկում էին երիտասարդի քաղցր խօսքերը։ Բայց սկսեալ այն րոպէից, երբ նա իր աչքով տեսաւ Վարդանի յաղթութիւնը էֆէնդու դէմ, մի մարդու դէմ, որի առջև դողում էր ամբողջ գաւառը,—Վարդանի նշանակութիւնը աւելի բարձրացաւ օրիորդի աչքում։ Չը գիտեմ ինչու կնիկները սիրում են ազամարդի մէջ տեսնել մեծութիւն, դերադանցութիւն և զօրութեան անհամեմատ առաւելութիւն։ Նրանք հիանում են, երբ տղամարդի մէջ նկատում են մի յատկութիւն, որ բարձր էր կանացի ուժից։ Վարդանը պաշտելի դարձաւ Լալային, երբ իր զօրութեան ներքոյ ճնշեց, ոչնչացրեց հպարտ կապալառուին, որին Լալան բոլոր սրտով ատում էր։ Լալային չատ անգամ պատահել էր համբերել այդ անամօթի լրբութիւններին, և ամեն անգամ, երբ նա իր հօր տունն էր գալիս, նա միշտ աշխատում էր փախչել և թագնվել նրանից, բայց հայրը դարձեալ կանչել էր տալիս նրան, որ էֆէնդու համար չիբուխ պատրաստէ, որովհետև նրա ձեռքով պատրաստված չիբուխը համով էր լինում...։

Լալան օդայի մէջ տեսած և լսած բոլոր բաները պատմեց իր երէց եղբօրը՝ Հայրապետին, թէ որպէս վարվեցաւ Վարդանը էֆէնդու հետ։

—Շատ լաւ է արել, պատասխանեց Հայրապետը, պէտք է սատկացնէր այն գարշելին, սովորել է խեղճ գիւղացիներին տանջել, կարծում է, թէ ամեն մարդ նրանց նման կը լինի։

Լալան պատրաստվում էր իր եղբօր պարանոցին փաթաթվել և նրա առջև բաց անել իր սիրտը, բոլորը պատմել նրան, թէ ինչքը սիրում է, վաղուց սիրում էր Վարդանին, և խնդրել, որ նա այդ մասին խօսէ իր հօր հետ։ Բայց Հայրապետը չուտով տնից դուրս գնաց, կարծես, մի շատ հարկաւոր գործ դրսում սպասում էր նրան։

Նրա կինը՝ Սառան այսօր պէտք է տեսութիւն ունենար Ֆաթթահ-բէկի կնոջ՝ Խուրշիդի հետ։ Վաղ—առաւօտեան յայտնվեցաւ Ջաւոն և ասաց, թէ իր տիկինը ուխտադնացութեան պատրաստվելով պիտի գայ Ս... գիւղին մերձաւոր հին մատուռի մէջ մատաղ կտրելու, որովհետև նրա փոքրիկ որդին հաղում էր, և նշանակել է այնտեղ տեսութիւն Սառայի հետ։ Այդ մատուռը հաւասար կերպով պաշտվում էր թէ քրդերից և թէ հայերից։ Սառան չատ ուրախացաւ, երբ տեսաւ, որ Խուրշիդը կատարել է նրա ցանկութիւնը, որովհետև

ծունկ է դրել մեջ հաստատ հող ենք զգում մեր ոտների տակ։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՄԵԾ-ՂԱՐԱԳԻՍԱՅԻ

—

28 փետրվարի

Վանի Այգեստանում ձիւնի տակից արմատներ որոնող սովալու